

İran'ın Çağdaş İç ve Dış Politikaları

Pejman Abdolmohammadi ve Giampiero Cama , İsviçre: Palgrave Macmillan, 2020, ISBN: 978-3-030-45336-7, s. xv+251.

Değerlendirmeyi Yapan: Nuh Uçgan*

Geliş tarihi: 03/08/2021

Kabul tarihi: 05/08/2021

Atf: Uçgan, N., “İran’ın Çağdaş İç ve Dış Politikaları”, Ortadoğu Etütleri, 13-3 (2021): 473-478

Contemporary Domestic and Foreign Policies of Iran

Pejman Abdolmohammadi and Giampiero Cama , Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020, ISBN: 978-3-030-45336-7, p. xv+251.

Reviewer: Nuh Uçgan

Received: 03/08/2021

Accepted: 05/08/2021

Citation: Uçgan, N., “Contemporary Domestic and Foreign Policies of Iran”, Middle Eastern Studies, 13-3 (2021): 473-478

السياسات الداخلية والخارجية المعاصرة لإيران

بيجمان عبد المحمدي وجيامبيرو كاما، سويسرا: بالغريف ماكميلان، ص 15+251.

نوح أوجغان

تاريخ القبول: 2021/08/05

تاريخ الاستلام: 2021/08/03

الاقتباس: أوجغان، ن، “السياسات الداخلية والخارجية المعاصرة لإيران”، دراسات الشرق الأوسط، 13-3 (2021): 473-478

İran'ın 1979 sonrası çağdaş iç ve dış politikasını 1906 Anayasa Devrimi ile beraber başlayan modernleşme tarihi arka planına dayandıran ve 2020 yılında İngilizce olarak kaleme alınmış bu kitabın amacı, yazarlar tarafından “İran’ın Ortadoğu’daki stratejik rolünün ve onun modernite ile gelenek arasındaki karmaşık ve çelişkili ilişkisinin altını çizmek” ve buradan yola çıkarak İran’ın iç ve dış politikasını tahlil etmek olarak belirtilmektedir. Giriş ve sonuç bölümleri dışında beş ana bölümden oluşan kitabın tamamına yansıyan temel sorunsalı, mevcut İran İslam Cumhuriyeti siyasal sisteminin kurumsal yapısının karmaşıklığını, söz konusu modernleşme tarihi arka planından hareketle yalın hâle getirmeye çalışmaktır. Bu çabasında kitabın başvurduğu en önemli kavramsal araçlardan birincisi, İran siyasal sistemini özellikle 1990’lar sonrası yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayan melez rejimler kategorisine

* Araştırma Görevlisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, TR, nuh.ucgan@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0973-3388

dayandırmasıdır. İkinci olarak ise bu siyasal sistemin otoriter veya demokratik rejimler içinde değerlendirilememesinin gerekçesini modernite–gelenek arasındaki ilişkiye bağlamasıdır. Bu bakımdan kitap yöntem bakımından tarihsel analize dayanmakta ancak siyaset biliminde Samuel P. Huntington’un modernleşme kuramını ve Robert A. Dahl’ın siyasal rejimler kategorilerini de yoğun bir şekilde kullanmaktadır. En güçlü yanı karşılaştırmalı siyaset, düşünce tarihi ve modern tarihi, uluslararası ilişkilerle bir araya getirmek olan eser, bu bakımdan gerçekten çok disiplinli bir özellik göstermektedir. Yazarlar da kitabı diğer İran çalışmalarından ayıran şeyin, “İran iç siyasetinin karmaşık doğasını siyasal, sosyal ve kültürel açıdan incelemek ve İran’ın kendine mahsus kurumsal sistemini, sosyal, ekonomik ve siyasal gruplarını ve muhalif yapıları incelemek için Ortadoğu çalışmalarıyla siyaset bilimini bir araya getirmek” olduğunu belirtmektedirler. İran iç siyasetinin incelenmesi aynı zamanda İran’daki iç siyasi güç dengesi ve ittifakların dış politika üzerindeki etkisini görmeyi de mümkün kılmıştır. Kitap en önemlisi Farsça birincil kaynakları kullanarak bunları İran’la ilgili uluslararası literatürle de bir araya getirmektedir.

Abdolmohammadi ve Cama’nın İran’ın iç ve dış politikasını tahlil ettiği bu kitabı, üç teorik çerçeveye dayanmaktadır. İlk teorik tartışma İran’ın son bir asırlık tarihini modernleşmeci güçlerle gelenekçi güçler arasındaki rekabete dayandırmaktadır. Bu anlamda müellifler modernleşme teorisine yeni bir yaklaşım getirmeyi vaat etmektedir. Huntington’un modernleşme teorisinden yola çıkan yazarlar modernleşmeyi bütünsel bir süreç olarak değil, birbirinden bağımsız üç boyutlu bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Kalkınma ve kentleşme gibi unsurları içeren sosyo-ekonomik boyut, liberal demokrasi ve çoğulculuğu içeren siyasal boyut ve son olarak sekülerleşmeyi içeren kültürel boyut modernleşme sürecinin farklı boyutlarını oluşturmaktadır. Huntington’un tezine göre modernleşme süreci bu üç boyutun eş zamanlı olarak bir arada var olmasını gerektirmemektedir, bazen bu boyutlardan birisinin varlığı (örneğin sekülerleşme) diğerinin yokluğunu (örneğin çoğulculuk) zorunlu kılmaktadır. Abdolmohammadi ve Cama’ya göre İran bu üç boyutun çatışma içinde olduğu bir örnek sunmaktadır. Rıza Pehlevi (1926-1941) ve Muhammed Rıza Pehlevi’nin ikinci döneminde (1953-1979) sekülerleşme (kültürel boyut) ve sosyo-ekonomik kalkınma (sosyo-ekonomik boyut) desteklenirken siyasal çoğulculuk (siyasi boyut) boğulmuştur. 1979 Devrimi sonrasında İslam Cumhuriyeti’nde ise Humeyni, sosyal adalet ve refah gibi alanlarda sosyo-ekonomik modernleşmeyi teşvik ederken, sekülerizm karşıtı bir kitle siyasetini harekete geçirmiştir.

Yazarlar, İran'ın 1906 Meşrutiyet Devrimi ile 1979 İslam Devrimi arasındaki siyasi, ekonomik ve toplumsal tarihini modernist ve geleneksel güçler arasındaki rekabet üzerinden okumaktadır. Zira kitabın temel tezine göre 1979 İslam Devrimi bu rekabet ve çatışmanın bir ürünüdür. Şunu da belirtmek gerekir ki eser, her ne kadar bahsedilen tarihî süreci gelenek ile modernite arasındaki rekabete dayandırsa da aynı zamanda Huntington'un modernleşme teorisini oluşturan üç boyutlu siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel modernleşme yaklaşımını devralarak, "yaygın dikotomiyi" aşma taahhüdünde de bulunmaktadır. Kitabın bu iddiasını karşılamasına engel olan ise hem İran ile ilgili uluslararası literatürün ana akımını takip etmek suretiyle kitle siyasetini 1906 Anayasa Devrimi gibi geç bir tarihten başlatması, hem de İran'ın modernleşme tarihinin temel kırılma noktalarını teşkil eden olayları salt modernist güçler ile gelenek güçleri arasındaki rekabete dayandırmasıdır. Anayasa Devrimi sonrası mantar gibi patlak veren basın faktörünün devreye girmesinin kitle siyasetini ortaya çıkardığı genel kabulüne dayanan bu dönemlendirme tercihi, kitabın iddiasını da karşılayamamasına neden olmuştur. Hâlbuki öncelikle İran'da kitle siyasetinin 1906 Anayasa Devrimi'nden değil çok daha önce yaşanan 1829 Griboyedov Hadisesi, 1842-52 Babi Hareketi, 1892 Tütün boykotuyla başlatılması gerekirdi. Aslında İran'da kitle siyasetini gelenek-modernite veya otoriterlik-demokrasi çatışmasından ziyade, sömürge karşıtlığı temelinde ele almak ve devlet ile toplumsal güçler arasındaki çatışmayı 19. yüzyılın başından itibaren İngiltere'ye ve Rusya'ya yönelik ortaya çıkan sömürge karşıtı bir zemine oturtmak daha anlamlı olurdu. Çünkü kitapta otoriterlik-demokrasi çatışmasına dayandırılan 1906 Anayasa Devrimi'nin temel gerekçesi aslında başkentin İran'ı sömürgeci güçler karşısında koruma ve iç düzeni sağlamadaki yetersizliğine olan tepkiydi. Yine İran'ın son bir asırlık tarihinin gelenek-modernite rekabeti bakımından okunması zikredilen kitle siyasetine dâhil olan gelenek güçlerinin bir kısmının modernist güçlerle iş birliği yaparken, bazı gelenek güçlerinin, yani ulemanın saf değiştirmelerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizliği gidermek için kitabın aşmayı vaat ettiği ama başaramadığı gelenek-modernite dikotomisine ilave olarak ulema gibi gelenek güçlerinin devlet, toplum ve uluslararası alan arasındaki temel bağımlılık ilişkisinin analiz edilmesi faydalı olabilirdi. Bu konuda özellikle Ayetullah Fazlullah Nuri gibi 1906 Anayasa karşıtı saflara geçen ulema ile Ayetullah Bihbihani ve Ayetullah Tabatabai gibi Anayasa hareketine destek veren ulemanın zikredilen bağımlılık ilişkisine odaklanarak dikotomi aşılabılırdi.

Kitabın ikinci teorik çerçevesini ve ana kavramsal temelini, İran'la ilgili uluslararası ilişkiler çalışmalarıyla siyaset bilimi ve karşılaştırmalı siyaseti bir

araya getiren *melez rejimler* tanımlaması oluşturmaktadır. Kitaba göre İran siyasal ve kurumsal yapısı, demokratik rejimler ile otoriter rejimler arasındaki melez rejimler kategorisine girmektedir. Müellifler, İslam Cumhuriyeti'nin teokratik (Veliyi Fakih, Anayasayı Koruyucular Konseyi ve Uzmanlar Heyeti) ve temsili (Cumhurbaşkanlığı, Meclis) kurumlarını analiz etmek suretiyle onun kurumsal ve siyasal sistemini melez bir rejim olarak tanımlamaktadır. İslam Cumhuriyeti'nin temsili kurumları onun zaman içinde gerçekleşen siyasal ve sosyal değişim dinamiklerine ayak uydurmasını sağlayan bir esneklik kazandırmıştır. Melez rejimlerin özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan yeni rejimleri tanımlamak için kullanıldığını belirten kitap, onların hem otoriter rejim özelliklerini hem de siyasal katılım ve yarışma gibi kimi demokratik rejim özelliklerini bir araya getirdiğini savunmaktadır. Yazarlar bu kavramlaştırmanın İran İslam Cumhuriyeti'nin tanımlanmasında en uygun kavramsal araç olduğunu belirtmektedirler. Esere göre İran'da hem Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK) gibi çeşitli enstrümanlarla muhalefetin bastırılması, hem de bir siyasal rekabet ve açık tartışma ortamının varlığı onun melez rejim olarak resmedilmesini mümkün kılmaktadır. İran kurumsal yapısı Humeyni'nin Velayet-i Fakih anlayışına dayalı olmakla birlikte devrimci güçler içindeki seküler ve ılımlı İslami unsurların varlığı belli bir uzlaşmayı zorunlu kılmıştır. Bu zorunlu uzlaşmanın sonucu olarak devrim sonrası ortaya çıkan sistem, bir İslam Devleti olarak değil, bir İslam Cumhuriyeti olarak doğmuştur. 2021'deki son Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce kaleme alınan ve dolayısıyla bu seçimlerdeki rekabet yokluğunu dikkate alamayan kitaba göre, İran'daki seçimlerde ciddi bir yarışın var olması, onu diğer Ortadoğu otoriter rejimlerinden hatta Chavez Venezuela'sı seçimlerinden, ya da hâkim bir partinin sistemi kontrol ettiği Rusya ve Orta Asya ülkelerindeki sözde çok partili rejimlerden farklı ve daha rekabetçi kılmaktadır. Yazarlara göre bu rekabetçi karakterin doğasını bozan şey, İran siyasal sisteminin en önemli kurumsal organı olan AKK'nin Meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki ön değerlendirme sürecidir. Kitaba göre AKK bu yetkiyi bazen geniş bazen de dar bir şekilde kullanarak seçimlerdeki rekabeti artırma ve azaltma rolü oynamaktadır. Yazarlara göre AKK, ön değerlendirme ve veto gücünü sistematik olarak muhafazakârların önünü açıcı bir şekilde değil (2021 seçimlerinde olduğu gibi), koşullar bağlamında kullanmaktadır. Buna göre AKK bu gücünü bazı durumlarda reformist adayların önünü kapamamak suretiyle daha rekabetçi bir yarışmaya izin vermek; bazı durumlarda ise muhafazakârların önündeki taşları temizlemek şeklinde kullanmaktadır. Buradaki temel değerlendirme İran siyasal sistemine olan toplumsal meşruiyetin sağlanması, toplumun sisteme yabancılaşmasının engellenmesi ve aynı zamanda sistemin kurucu değerlerinin restorasyonu kaygısıdır.

Yazarlar, İran siyasal sisteminin melez doğasını, kendisini 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde göstermeye başlayan ama özellikle 2009 sonrası varlığı daha da belirgin hâle gelen İran genç kuşağının, kadınların, öğrencilerin ve entelektüellerin post-İslamcı muhalefetleri üzerinden de okumaktadır. Burada kitabın öne çıkan iki özgün tespiti ve kavramlaştırması vardır. Birincisi söz konusu bu yeni İran kuşağının filizlenmekte olan seküler İran milliyetçiliğindeki rolüne atıf yapan “İran Rönesansı” kavramıdır. 1979 devriminden yaklaşık 18 yıl sonra, 1997’de reformist Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi’nin seçilmesiyle ilk işaretlerini veren, 2009 cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası protestolardan doğan Yeşil Hareketle daha da belirgin hâle gelen bu genç kuşak İranlılardaki sekülerizm ve milliyetçiliğin canlanması, yazarlara göre gerçek bir değişim potansiyeli taşımaktadır. İslam öncesi Pers İmparatorluğu’nun büyük isimleri olan Daryuş ve Kiroş’un gençlerin kullandığı popüler ikonlara dönmesi, protestolarda kullanılan sloganlarda yoğun bir şekilde atıf yapılması, bu isimlerin mezarlarının daha sıklıkla ziyaret edilmeye başlanması, günlük dilde Arapça sözcüklerden ziyade Farsça sözcük kullanımına dikkat edilmeye başlanması, yazarlara göre İran Rönesansı’nın göstergeleridir. Kitap bu sekülerizm ve milliyetçiliğin İslam Cumhuriyeti’nin Siyasal İslamı’na karşı bir meydan okuma olduğunu belirterek, gerçek bir değişim potansiyeli taşıdığını savunmaktadır.

İran siyasal sisteminin melez karakterinin hem sistem içi ve hem de sistem karşıtı muhalif gruplar için bir hareket alanı yarattığını belirten kitabın muhalefetle ilgili bir diğer önemli tespiti ise kuşak boşluğu kavramıdır. Buna göre 1970’lerde sadece 30 milyon olan İran nüfusu 2019’da 80 milyona tırmanmıştır. Nüfusun bu sayısal artışına ek olarak karakteri de önemli bir farklılık taşımaktadır. İran nüfusu 40 yaşın altındakilerle 60 yaşın üzerindekiyle meydana gelmektedir. 40-60 yaş arası kuşağın çok az olmasının nedenleri İran-İrak Savaşı ve yurt dışına yaşanan yoğun göçtür. Bu 40 yaş altı muhalefetin siyasi bakımdan en önemli özelliği çoğunun devrim sonrası ve aynı grup içindeki 30 yaş altının ise Humeyni’nin ölümü sonrası doğmuş olmasıdır. Bu kuşak, siyaseti 1997’de Hatemi’ye büyük destek vermek suretiyle ve 2009 Yeşil Harekete dâhil olarak önemli ölçüde belirlemiştir. Ama İran muhalefetinin genellikle 40 yaş altı kuşaktan oluşması onları tecrübeli bir liderlikten yoksun bırakmakta ve rejimin onları bastırma stratejilerine karşı kırılğan kılmaktadır.

Son bir asırlık İran siyasetini gelenek-modernite rekabetine ve İran kurumsal sistemi ile iktidar ve muhalefet ilişkilerini melez rejimler temeline dayandırdıktan sonra kitap, İran dış politikasını neo-klasik realizm ile

açıklamaktadır. Bu açıdan yazarlar İran dış politikasını 1979 sonrası ideolojinin ve iç siyasetin rolüne odaklanarak değerlendirmektedir. Yazarlar İran siyasal sisteminin melez doğasının iç siyaset ile dış politika ilişkisini gözleme fırsatı verdiğini savunmaktadırlar. Zira otoriter rejimler iç siyasal tartışmaların izlenemediği rejimler olduğundan, iç siyasetin dış politika üzerindeki etkisi de ölçülememektedir. Daha demokratik rejimlerin şeffaf tartışma ortamı iç siyasal kamplaşmaların dış politikaya yansımalarının da izlenebilmesine olanak sağlamaktadır. İran her ne kadar demokratik bir rejim olmasa da onun melez karakteri iç siyasal tartışmaların izlenebilmesini mümkün kılarak, bunların dış politika alanına yansımalarının da gözlemlenmesini temin etmektedir. Bu anlamda yazarlar hem İran iç siyasi grupları arasındaki ilişkilerin dış politikaya yansımalarına odaklanmakta, hem de uluslararası ve bölgesel güç yapısından hareketle yapısal unsurların İran'ın dış politikasına etkisini tahlil etmektedir. İran dış politikasının analiz edildiği bölümün temel soruları 1979 İran Devrimi sonrası dış politikadaki makro değişimlerin şekillenmesinde ideolojinin ve uluslararası arenada İslam Cumhuriyeti'nin taktik tercihlerinde iç siyasetin rolünün ne olduğudur. Dolayısıyla kitap 1979 İran Devrimi sonrası İran'ın ABD, AB, Rusya ve Çin gibi küresel güçler ve Suudi Arabistan, Türkiye, Pakistan, Afganistan ve İsrail gibi bölgesel güçlerle ilişkilerdeki dış politika değişimlerinde, hem ideolojiyi hem de iç siyasal gruplar arası ittifak ve rekabeti bir faktör olarak veri almaktadır.

Son tahlilde Abdolmohammadi ve Cama'nın kaleme aldığı kitap, Farsça birincil kaynaklarla uluslararası İran çalışmaları literatüründen faydalanarak ve söz konusu İran çalışmaları ile uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, karşılaştırmalı siyaset, modernleşme ve düşünce tarihi disiplinlerini bir araya getirmek suretiyle Ortadoğu ve İran çalışmalarına önemli bir katkı sunmuştur. Kitabın, Huntington'un modernleşme kuramını ve Dahl'ın siyasal rejimi tasnifini İran siyasal sisteminin kurumsal yapısına uygulayarak siyaset bilimi ve karşılaştırmalı siyaseti bir araya getirmesi, 1906 Anayasa Devrimi'nden itibaren yaşanan modernleşme tarihi ve bu tarih içinde yaşanan ideolojik tartışmaları iç siyasal ittifaklar ve rekabete tevîl etmesi ve bunun dış politika alanına aktararak etkisinin test edilmesi var olan literatüre bir yaklaşım zenginliği katmıştır.